

Маковій В.П.

начальник кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

СУТНІСТЬ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ЗА КТМ ТА ЦК УКРАЇНИ

Давність завжди займала визначальну роль серед цивільно-правових категорій по врегулюванню суспільних відносин. При цьому вона мала досить поширену градацію понять, серед яких позовна та набувальна давність займали провідне положення. Даний факт пояснюється в першу чергу призначенням даних інститутів, що відображується в усуненні тривалої невизначеності у суспільних відносинах та врахуванні інтересів їх суб'єктів [1]. З огляду на це та внесення суттєвих змін до нормативного закріплення положень про позовну давність зупинимось саме на характеристиці її особливостей.

Природа позовної давності постає в дещо іншому втіленні, коли мова йде про аналіз положень Кодексу торговельного мореплавства України (КТМ). Це пов'язано з наявними суперечностями останнього у співвідношенні з Цивільним кодексом (ЦК) через різний час їх прийняття й концепцію, що сприйнята обома законодавчими актами, що актуалізує дане дослідження.

Питанням дослідження природи давності, в тому числі й позовної, займалось не одне покоління вітчизняних та закордонних вчених-правників як ближнього так і далекого зарубіжжя. Серед таких слід вказати І.Є. Енгельмана, О.О. Красавчикова, В.П. Грибанова, В.В. Луця, Б.Б. Черепакіна, О.А. Підпригору, К.І. Скловського, Ю.К. Толстого, В.І. Цікало та інших. При цьому жодне з напрацювань не містить дослідження давності у контексті співвідношення її нормативної регламентації за наведеними кодифікованими законодавчими актами.

Мета даної статті полягає у визначенні сутності позовної давності як різновиду давнісного строку у співвідношенні її правової регламентації за цивільним та морським правом.

Співвідношення ЦК й КТМ встановлене в межах відповідних норм, а саме ст. 9 ЦК та ст. 4 КТМ. Частина перша ст. 9 ЦК виокремлює субсидіарне застосування положень даного нормативного акту до врегулювання визначеного кола відносин (у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля, трудових та сімейних), а друга частина прямо вказує на існування закону, який є спеціальним по відношенню до ЦК з питань врегулювання майнових відносин у сфері господарювання. Останню норму у літературі тлумачать як однозначне співвідношення Господарського (ГК) та Цивільного кодексів [2, с. 12] або як багатозначне співвідношення цивільного законодавства й господарського законодавства, в числі якого й ГК [3, с. 14]. Вочевидь, остання точка зору є більш доречною у змісті багатозначності поняття “закон”, використаного законодавцем у ч. 2 ст. 9 ЦК, що простежується у подібних диспозиціях постатейного матеріалу Кодексу, як-то ч. 2 ст. 12, ч. 2 ст. 395, ст. 954 ЦК.

Разом з тим, стаття 4 КТМ співвідносить положення даного нормативного акту з іншим законодавством, що регулює відносини, які виникають із торговельного мореплавства. Необхідно звернути увагу на суперечливість назви та змісту наведеної статті у порівнянні з назвою й змістом проаналізованої статті ЦК. Оскільки найменування ст. 4 КТМ “Застосування загальних засад законодавства України” надає можливість стверджувати про застосування загальних принципів правового регулювання тих чи інших відносин, в той час як зміст цієї статті говорить про застосування правил відповідного законодавства (цивільного, адміністративного, господарського та іншого) до правовідносин, що виникають із торговельного мореплавства і не врегульовані КТМ. У цьому контексті також слушною є назва відповідної ст. 4 ГК, яка у ч. 3 встановлює співвідношення правового регулювання КТМ та ГК. У зв’язку з цим назву ст.

4 КТМ можна було б викласти як “Розмежування правового регулювання відносин, що виникають із торговельного мореплавства”, що відповідало б сутності поданого у ст. 2 КТМ поняття “торговельне мореплавство”.

З наведеного можна дійти висновку про співвідношення ЦК та КТМ як загального та спеціального законодавства, де відносини в сфері торговельного мореплавства врегульовані нормами останнього нормативного акта, а разі відсутності в ньому відповідної норми – приписами ЦК.

Глава 3 розділу XI КТМ у повній мірі присвячене правовій регламентації позовної давності у торговельному мореплавстві. Звертає увагу не відповідність у цій частині сутності позовної давності як темпоральної величини. Так вказана глава КТМ вслід за положеннями інших норм цього кодексу дотримується позиції ототожнення поняття “строк” та “термін” на відміну від ЦК, в якому під строком розуміється період в часі, зі спливом якого пов’язана певна дія чи подія, що має юридичне значення (ч. 1 ст. 251 ЦК), а під терміном – певний момент у часі, з настанням якого пов’язана певна дія чи подія, яка має юридичне значення (ч. 2 ст. 251 ЦК).

Подібна точка зору відображена й в українському тлумачному словнику згідно якого строк – це усталений, визначений для кого-, чого-небудь відрізок часу [4, с. 1404], а під терміном у темпоральному значенні розуміється дві категорії: проміжок часу, визначений, установлений для чого-небудь, що тотожно строку або ж призначений, усталений момент, час виконання або настання чого-небудь [4, с. 1444]. Таким чином, використання КТМ понять “термін” та “строк” як тотожних відповідає першому значенню першого з них однак не узгоджується з понятійним апаратом цивільного законодавства, що не може бути сприйнятим у зв’язку з наступним. Цивільний є базовим кодифікаційним актом цивільного законодавства, а тому понятійний апарат, який визначений ним, у повній мірі повинен бути використаним при врегулюванні відносин, що є предметом цивільного права, в тому числі й майнових відносин в сфері торговельного мореплавства. Поряд цим, не може бути розбіжностей у врегулюванні спорів між

суб'єктами з договірних відносин, визначених ст. ст. 389-391 КТМ, з використанням поняття позовної давності за ЦК чи КТМ.

Що ж до самого визначення даного виду давності, то необхідно зазначити наступне. КТМ не містить дефініції позовної давності, але така наявна у ЦК, яке не є бездоганим.

Цивільне законодавство під позовною давністю визначає строк, в межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст.256 ЦК). Не можна назвати таке визначення вдалим, оскільки особа з урахуванням положень ч.2 ст.267 ЦК може звернутися до суду і після спливу позовної давності, на що звертає увагу й М.Г. Розенберг [4, с. 20]. Не вдаючись до деталей у цьому питанні треба тільки зауважити, що визначення, хоча й опосередковане, у ст.71 ЦК 1963 року та у ст.195 ЦК Російської Федерації є більш прийнятним. Дану точку підтримує й В.П. Грибанов, який на підставі аналізу судової практики тих часів та суджень науковців звернув увагу, що позовна давність повинна бути пов'язана не з правом на пред'явлення позову, а з правом на його задоволення [5, с. 184-193].

Другим актуальним питанням стосовно позовної давності, на що необхідно звернути увагу у зв'язку з дефініцією позовної давності за ЦК є питання початку перебігу спливу набувальної давності.

За загальним правилом будь-який цивільно-правовий строк починає спливати з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (ст.253 ЦК). Для позовної давності такий початковий момент визначений у ст.261 ЦК.

Тобто, позовна давність почне спливати тільки з наступного дня за днем, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Визначення початкового моменту перебігу позовної давності за новим вітчизняним законодавством, як на нашу думку, є не досить вдалим. Диспозиція ст.261 ЦК містить три обставини, які є умовами початку спливу позовної давності, зв'язок між якими ґрунтується

на диз'юнкції. На відміну від ст.76 ЦК 1963 року та ст.200 ЦК Російської Федерації вказана норма діючого ЦК України доповнена ще одним суб'єктивним елементом, що вимагає й знання особи про порушника її права. У цивілістиці вже розтлумачено таке положення наступним чином: якщо особа дізналась про порушення її права, то строк позовної давності починає спливати від дня, коли вона дізналась про суб'єкта, яким порушено її право [6, с. 631-638].

Однак таке тлумачення не відповідає дійсному формулюванню даної диспозиції, адже в ній наявний зв'язок між обставинами, що є початком перебігу позовної давності, через прийменник “або”, в той час як викладене вище тлумачення можливе тільки при наявності кон'юнкції тобто в разі наявності прийменника “і”. Останні пропозиції знайшли опосередковану підтримку й у юридичній літературі [7, с. 298-299].

Необхідно вказати, що така позиція не має позитивної перспективи застосування у зв'язку з наступним. Згідно ст.9 Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів початковим моментом спливу строків позовної давності визначено день виникнення права на позов [8], подібні твердження прийнятні й у цивільно-правовій науці [9, с. 280-281]. Право ж особи на позов виникає з моменту коли вона дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права, в останньому відображено суб'єктивний момент виникнення права.

З огляду на викладене та те, що значення строків позовної давності полягає в стабілізації і впорядкуванні цивільно-правових відносин, відсутня потреба у встановленні додаткової обставини, що є підставою для початку спливу строку позовної давності незалежно від типу її зв'язку з іншими обставинами. Дійсно, варіант запропонований ст. 261 ЦК, дає привід говорити про непотрібність даного елементу, оскільки знання про суб'єкта, який порушив цивільне право уповноваженої особи не може бути без знання про сам факт порушення. В той же час при застосуванні прийменника “і” у сполученні вказаних обставин матимемо варіант, коли у зв'язку з

неможливістю встановлення безпосереднього порушника суб'єктивного права строки позовної давності спливати не будуть, що суперечить викладеним вище положенням стосовно призначення позовної давності.

Враховуючи наведене, з метою забезпечення стабільності цивільних правовідносин, усунення їх невизначеності, стимулювання уповноваженої особи до активних дій, а також розчищення правового поля для застосування набувальної давності необхідно повернутись до дефініції початку перебігу позовної давності як дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права.

До речі, подібна законодавча позиція щодо початку перебігу позовної давності має місце й у ст. 390 КТМ за вимогами про відшкодування шкоди від забруднення з суден і ядерної шкоди.

Водночас, ст. ст. 388, 389 КТМ визначають початок перебігу такого давнісного строку подібно правилам, встановленим ч.5, ч. 6 ст. 261 ЦК щодо вимог з договірних відносин з визначеним (не визначеним) строком їх виконання. По-перше, з договору перевезення пасажирів та багажу початком перебігу є: 1) для пасажирів – день фактичного залишення або “залишення” згідно договору пасажиром судна або ж день смерті пасажирів за вимогами про відшкодування шкоди, завданої смертю пасажирів, при перевезенні; 2) стосовно багажу – з дня фактичної видачі багажу або дати його видачі за договором, приписом законодавства. До того ж необхідно зауважити на некоректному формулюванні абзацу другого пункту першого ч. 2 ст. 389 КТМ “заподіянням під час перевезення шкоди здоров'ю пасажирів, спричинила його смерть”, оскільки ЦК оперує поняття шкоди, завданої здоров'ю, або ж шкоди, завданої смертю потерпілого, залежно від блага, якому завдається шкода: життю чи здоров'ю (ст. ст. 1195, 1200 ЦК).

По-друге, за вимогами з договорів фрахтування, лізингу, буксирування, надання лоцманських послуг, морського страхування, договорів, що впливають з повноважень капітана згідно ст. ст. 58, 68, 69 КТМ, початком перебігу позовної давності є день виникнення права на позов, що подібно

приписам ч. 5 ст. 261 ЦК. По-третє, за вимогами з договорів перевезення вантажу: 1) щодо відшкодування збитків від втрати вантажу – з 31 дня після дати, коли вантаж повинен був виданий, або ж з наступного дня після спливу чотирьох місяців з моменту прийняття вантажу до перевезення у змішаному сполученні; 2) щодо відшкодування збитків від нестачі або пошкодження вантажу, щодо прострочення доставки або затримання з видачею вантажу, щодо повернення перебору або стягнення недобору провізних платежів – з дня фактичної або договірної видачі вантажу; 3) щодо нестачі масових однорідних вантажів, що перевозяться наливом, навалом або насипом (речі, визначені родовими ознаками), якщо це передбачено домовленістю сторін – з дня підписання ними акта щорічної інвентаризації; 4) щодо відшкодування збитків за неподачу судна або його подачу із запізненням, щодо плати за простій судна, виплати премій за дострокове навантаження або вивантаження вантажу – з дня закінчення місяця, що настає за тим місяцем, у якому почалося або повинно було початися перевезення.

Решта випадків регламентації початку спливу позовної давності за КТМ за вимогами з договірних та позадоговірних відносин подібна правилам, передбаченим ст. 261 ЦК (зіткнення суден, зворотна вимога), окрім вимог, що виникають із проведення рятувальної операції, де таким моментом є день закінчення рятувальної операції.

Істотною особливістю нормативного закріплення початку перебігу позовної давності за КТМ є темпоральне обмеження такого моменту, як-то: шість років з дня події, що спричинила забруднення, п'ятнадцять років з дня події, що викликала ядерну шкоду.

Поряд з ЦК КТМ оперує поняттям спеціального (екстраординарного) та загального (звичайного) строку позовної давності. При цьому до спеціальних строків віднесено скорочені строки: 1) в один рік за вимогами з договору морського перевезення вантажу, що подібно до ст. 258 ЦК, й зворотними вимогами; 2) два роки – за вимогами з договорів фрахтування, лізингу, буксирування, надання лоцманських послуг, морського страхування,

договорів, що впливають з повноважень капітана згідно ст. ст. 58, 68, 69 КТМ, зіткнення суден, здійснення рятувальних операцій.

До того ж, не коректним є використане у ст. 391 КТМ поняття загального строку позовної давності, встановленого цивільним законодавством. Вочевидь наведена норма КТМ має банкетний характер в частині застосування цивільного законодавства для регламентації позовної давності до інших вимог, не передбачених даним нормативним актом, а тому мається на увазі як загальна так і спеціальна позовна давність. Подібним чином, надмірною є вказівка застосування загального строку позовної давності у ст. 390 КТМ.

Стаття 392 КТМ визначає додаткову підставу зупинення позовної давності на додаток до обставин, передбачених ст. 263 ЦК, а саме винесення диспашером постанови про наявність загальної аварії до дня одержання диспаші заінтересованою особою за умови коли, обчислення суми вимоги залежить від відповідних розрахунків. Самі ж правила зупинення давності цілком прописані ст. 263 ЦК.

Положення ст. 393 КТМ доповнюють будь-який зі строків позовної давності за вимогами з торговельного мореплавства строком в три роки, якщо судно, якого стосуються відповідні вимоги не могли застати у водах України протягом строку позовної давності. Сутність такого правила досить часто пояснюється тим, що судно може виступати як предмет позову, а також як доказ у відповідних справах, що має суто процесуальну природу й може бути забезпеченим в межах процесуальних строків розгляду відповідної справи у судовій інстанції. Тобто, наведена норма не забезпечує реалізацію дійсної сутності позовної давності, а тому не несе відповідного навантаження у контексті даного давнісного строку, до речі, подібне правило відсутнє у § 2 глави XXV КТМ Російської Федерації.

Решта питань, пов'язаних з правовою регламентацією позовної давності, повинні вирішуватись в межах приписів цивільного законодавства, зокрема гл. 19 ЦК.

Таким чином, позовна давність в українському законодавстві представлена як один з давнісних строків, метою якої є усунення тривалої невизначеності у суспільних відносинах та врахування інтересів їх учасників. КТМ встановлює певні правила використання позовної давності, які є спеціальними до вимог з відносин торговельного мореплавства. Наведені у статті пропозиції щодо удосконалення правової регламентації позовної давності за ЦК та КТМ можуть стати у нагоді, оскільки відображають сутнісні ознаки такого строку й приводять до ладу нормативне підґрунтя для його існування.

Література:

1. Маковій В.П. Характеристика правовідносин, пов'язаних з застосуванням набувальної давності. / В.П. Маковій // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 5. – С. 138-147.
2. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: У двох томах. / [За заг. ред. Я.М. Шевченко] – К.: ІнЮре, 2003. – Том 1 – 520 с.
3. Цивільний кодекс України: Коментар / [За ред. Є.О. Харитонova, О.М. Калітенко]. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2004. – 856 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
4. Розенберг М.Г. Исковая давность в международном коммерческом обороте: практика применения. / М.Г. Розенберг – М.: “Статут”, 1999. – 144 с.
5. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. / В.П. Грибанов – М.: Статут, 2001. – 411 с.
6. Ярема А.Г. та ін. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.]/ А.Г.Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Крищенко, В.Г. Ротань. – Т.1. – К.: АСК; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 928 с.

7. Цивільне право України: Підручник : У 2-т. Том 1. / [Під ред. В.І.Борисової, І.В. Списибо-Фатєєвої, В.Л.Яроцького]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. - 480 с.

8. Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів. //Офіційний вісник України. – 2004. - N44. - Ст. 2942.

9. Советское гражданское право: Учебник. В 2-х томах. Т.1 / [Под ред. О.А. Красавчикова]. – М.: Висш.шк.,1985. – 544 с.

Стаття містить систематизоване дослідження позовної давності як різновиду давнісного строку за вітчизняним законодавством, де звертається увага на співвідношення юридичних понять та категорій у цивільному та морському праві, які використовуються при визначенні сутності позовної давності, особливостей її перебігу.

Ключові слова: позовна давність, початок перебігу, зупинення, закінчення, торговельне морське право, термін, строк.

Статья содержит систематизированное исследование исковой давности как разновидности давностного срока по отечественному законодательству, где обращается внимание на соотношение юридических понятий и категорий в гражданском и морском праве, которые используются при определении сущности исковой давности, особенностей ее истечения.

Ключевые слова: исковая давность, начало истечения, приостановление, окончание, торговое морское право, термин, срок.

The article focuses at the systematized research of claim limitation as a variety of remoteness term according to the home legislation, where attention is paid to correlation of legal notions and categories in the Civil and the Marine law, which are used for determination of claim limitation essence, its features of its expiration.

It is defined the correlation of the civil and the marine legislation in the sphere of claim limitation adjustment. The research of the Economic, the Civil,

the Marine Laws is carried out, where priority is got to the special norms of the Marine law at the adjustment of the proper relations.

Particular attention is given to a “period” and “term” notions that are determined by the civil legislation, but also are used in the identical value in the marine legislation. It is given the notion of claim limitation as a variety of remoteness in the context of home and international legislation.

It is described the legal nature of claim limitation inception according to the Civil and the Marine Law among the sub-institutions of claim limitation, where positions of art. 261(p/1) of the Civil Code of Ukraine in part of inclusion of subjective factor to legal composition, that is the foundation of beginning of the proper period expiration.

It is additionally analysed the positions of the Commercial Marine Code of Ukraine in correlation with the civil legislation on determination of circumstances, that are the foundation to beginning of claim limitation expiration, on results of that suggestions of scientific and practical direction. An attention is given to the contractual relations of transportation of passengers, luggage and load, chartering, leasing, towage, grant of pilot services, marine insurance, agreements, that are out of plenary powers of captain according to the items 58, 68, 69 of Commercial Marine Code of Ukraine .

The substantial feature of the normative fixing of claim limitation inception according to the Commercial Marine Code of Ukraine is defined the temporal limitation of such moment: six years from the day of action that entailed contamination, fifteen years from the day of action that caused nuclear harm.

It is marked the Commercial Marine Code of Ukraine operates to notions of the special (extraordinary) and general (ordinary) term of claim limitation next to the Civil Code. The brief terms are delivered to the special terms: in one and two years.

Besides, it is not correct the using of general term of claim limitation in the art. 391 of set by the civil legislation. Obviously the resulted norm of the Commercial Marine Code of Ukraine has a blanket character in part of application

of civil legislation for regulation of claim limitation to other requirements not foreseen by the given normative act, and therefore is as general and special claim limitation. By a similar appearance, pointing of application of general term of claim limitation in the art. 390 of the Commercial Marine Code of Ukraine is surplus.

The special circumstance is analysed at essence examining of legal facts that are foundation till suspension of claim limitation expiration, defined by the Commercial Marine Code of Ukraine subject to the condition necessity of computation of consequences of gross average in obedience to composed average adjustment.

Keywords: claim limitation, expiration inception, suspension, expiry, the Commercial Marine Law, period, term, gross average.